

הפתולוגיה בתלמוד וכנושאי כליו

פרק חמישי: הכבד

א.

1. הכבד נחשב כבר בימי קדם לאחד האיברים החיוניים והחשובים ביותר בגוף. מהתנ"ך משמע, שידעו שהכבד מייצר נוזל, ככתוב: "נשפך לארץ כבדי".¹ התלמוד² ייחס לכבד את התפקיד של יצירת הדם (hematopoiesis). לפי האגדה מהווה הכבד מקור הכעס³ ומקור הקנאה⁴. הסמ"ג⁵ תיאר את תפקידם של המרה והכבד גם ביחס לחלקם בעיכול המזון: "הכבד מצד הימין עם המרה אדומה, והדם הוא במקורת הכבד, ולחמם הקרב הלעיון, ומחום הכבד והדם והמרה מתבשל המאכל בהקרב העליון".

השם כבד נגזר, כנראה, מ"כובד", מאחר והוא הגדול והכבד באיברי הבטן⁶.
2. מבחינה פיסיולוגית ידועים כיום למעלה מ-500 תפקידים שונים של הכבד ביחס לחילוף החמרים של הגוף. עובדת חיוניותו של הכבד היתה ידועה היטב גם לחכמי המתלמוד ולכן קבעו במשנה⁷:

"ואילו טרפות בבהמה... ניטל הכבד ולא נשתייר הימנו כלום",

כלומר, בלא כבד אין הבהמה יכולה לחיות. עובדה זו מתוארת גם בזוהר⁸:

"כבד מותא דרברבי",

כלומר, מחלת כבד גורמת למוות של מבוגרים.

מאידך, ידוע שיש לכבד כושר רגנרציה גדול מאד, וגם בפגיעות נרחבות ביותר

1. איכה ב, יא.

2. בכורות מה, א. וראה רש"י, בכורות נה, א ד"ה זכרותא דדמא: "עיקר הדם הוי כבד". רכוז הדם הגבוה במיוחד בכבד מצריך הכשרתו לאכילה ע"י צליה דוקא, ולא מספיקה מליחה להוצאת הדם – חולין קי, ב; שו"ע יו"ד עג, א.

3. ברכות סא, א; ויקרא רבה ד, ה. גלינוס סבר בין השאר שהכבד הוא מקור האהבה. ראה: J. Preuss, Biblical-ע"י Galenus, De Placitis Hippocratis et Platonis VI, Cap. 3 Talmudical Medicine, p. 95.

4. סמ"ג, הובא בספר יסוד העבודה, ח"ב, פ"ד.

5. יהושע ליבוביץ, אנציקלופדיה עברית, ערך כבד, עמ' 539. ויש להעיר, שבלשון המשנה משמש הכבד בדר"כ בלשון נקבה, כגון: נטלה הכבד נשתייר הימנה כזית (חולין פ"ג מ"ב); הכבד אוסרת ואינה נאסרת (תרומות פ"י מ"א). וכן כותב הרמב"ם: כבד שנטלה כולה טריפה ... נדלדלה הכבד ... נשאר בה ... (שחיטה ח, כא-כב). ומאידך יש שהשימוש הוא בלשון זכר: ניטל הכבד ולא נשתייר הימנו כלום (חולין פ"ג מ"א).

6. משנה חולין, ג, א.

7. זוהר ויקרא, רלא.

עדיין נשמרות בו עתודות מספיקות לבצע את תפקידיו הרבים. גם עובדה זו הוכרה ע"י חז"ל, שקבעו בתוספתא⁹ :

"ואילו כשרות בבהמה ... נטלה הכבד ונשתייר בה כדי להעלות ארוכה — כשרה".

יש לציין שרופאי יוון הקדמונים — אריטיאוס (המאה השנייה לספירה) וגלינוס¹⁰ — לא ידעו על כושר הרגנרציה של הכבד, ולכן העמידו אותו בשורה אחת עם הלב, וקבעו שכל פגיעה בכבד מביאה למוות. דבר זה גם מסביר את הבדלי הגישה מבחינה פרוגנוסטית בין חכמי התלמוד לרופאי יוון¹¹.

3. מבחינה פתו-פיזיולוגית מעניין להביא את דברי התלמוד¹² :

"לדמא דאתי מפומא, בדקינן ליה בגילא דחיתתא. אי סריך — מריאה קאתי

ואית ליה תקנתא; ואי לא — מכבדא קאתי ולית ליה תקנתא".

ובתרגום: דם הבא מהפה — בודקים אותו בקש של חיטה. אם הוא נסרך — (סימן) שנובע מהריאה ויש לו תקנה, ואם לא — (סימן) שנובע מהכבד ואין לו תקנה.

התלמוד מתאר כאן נסיון לאבחנה מבודלת בין hemoptysis לבין hematemesis — דם הבא מריאה מחד גיסא, לעומת דם הבא מן הכבד, שכנראה הכוונה לדימום מדליות בושט, שהם תוצאה של מחלת כבד. קצנלסון¹³ לא הבין כך, וסבור שיש להגיה "קיבה" במקום "כבד", אך לפי פירושי הנ"ל אין צורך בשינוי הגירסה (וראה גם בפרק על הריאה)*.

ב. מבחינה אנטומית

1. הזוהר¹⁴ קובע :

"כבד לימינא ומרה תלויה בו".

ובתלמוד נאמר¹⁵ :

"דופן חמשית, במקום שמרה וכבד תלויים בו" (ראה להלן הגדרת מקום זה).

2. כמורכב אנו מוצאים התייחסות למבנים אנטומיים מסויימים בכבד, אשר הזיהוי לפי המינוח המודרני, נתון למחלוקת בין הפרשנים השונים. ארבעה מונחים מצינו בקשר לכבד :

9. תוספתא חולין, ג, ד.

10. Galen, On the Usefulness of the Parts of the Body, transl. by May, pp. 230-31 וראה :

קצנלסון, התלמוד וחכמת הרפואה, עמ' 97-98.

11. S.R. Kagan, Jewish Medicine, p. 49.

12. גיטין סט, א.

13. קצנלסון, הערות למדרש הרפואה, ח"ב, פ"ח, אות ב.

14. זוהר, ח"ג, רכז.

15. סנהדרין מט, א. וראה : ליבוביץ, תולדות הרפואה בישראל, מחניים, 18: 122 — 35, 1970.

* "אסיא" ל"ז, עמ' 59.

א. יותרת הכבד¹⁶; ב. אצבע הכבד¹⁷; ג. חצר הכבד¹⁸; ד. טרפש הכבד¹⁹.
טרפש הכבד — כל הפרשנים מסכימים שמדובר בסרעפת. וכך כותב הרמב"ם¹⁹:

"והמחיצה שבאמצע הבטן המבדלת בין איברי המאכל ואיברי הנשימה...
והיא הנקראת טרפש הכבד".

ואגב יש להעיר שלפי הרמב"ם²⁰ המושג המקראי "פדר" הוא בחילוף אותיות "פרד" מלשון הפרדה, והיינו קרום המבדיל בין העליונים ולתחתונים, וייתכן שמתכוון בכך לסרעפת. אכן בדרך-כלל מקובל לפרש את הפדר כמתייחס ל-²¹omentum.

ביחס לשלושת המונחים הראשונים (א-ג) — יש מהפרשנים הסבורים שגם הם מתייחסים כולם לסרעפת²². יתר על כן, לפי רש"י²³ וראשונים אחרים²⁴ טרפש הכבד הוא חצר הכבד והוא יותרת הכבד. מאידך, מראשונים אחרים²⁵ משמע שחצר הכבד ויותרת הכבד הם חלק אינטגרלי של הכבד עצמו בצורה של אצבע קטנה היוצאת ממנו. כך גם דעת חוקרים אחרים²⁶, ובכללם פרויס²⁷, הסבורים ששלושת המונחים — יותרת, אצבע וחצר הכבד — מתייחסים לאונה המזונבת (caudate lobe) של הכבד. פרויס סבור שיש לגרוס "חיצר" הכבד, שמשמעו אצבע בסורית. חלק זה של הכבד מופרד בבהמות ולכן התייחסו אליו בשם נפרד. חוקרים אחרים הפרידו בין המונחים הללו. ליבוביץ⁶ סבור שחצר הכבד הוא מקום כניסת וריד שער הכבד. קצנלסון²⁸ ולוינגר²⁹ משערים שיותרת הכבד הוא הלבלב.

16. ויקרא, ג, ד.

17. משנה תמיד, ד, ג.

18. משנה יומא, ח, ו; תרגומי יונב"ע ואונקלוס, ויקרא ג, ד.

19. יד חזקה להרמב"ם, שחיטה, ו, י. וראה בספרו של פרויס, עמ' 97-98, ביחס למקור השם "טרפש".

20. רמב"ן, ויקרא א, ח.

21. ראה מילון למונחי האנטומיה של האקדמיה ללשון העברית והמילון החדש של א. אבן-שושן, ע' פדר.

22. ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך י"ז, ע' חצר הכבד — שכן דעת הרבה ראשונים.

23. רש"י, ברכות מד, ב, ד"ה יותרת, וחולין לח, ב, ד"ה טרפשא.

24. ראה אנציקלופדיה תלמודית שם, הערה 6.

25. ראה אנציקלופדיה תלמודית שם, הע' 8-12.

26. אוצר ישראל, ע' כבד; א.מ.מזיא, ספר המונחים לרפואה ומדעי הטבע, עמ' 436; תרגום השבעים, ויקרא ג, ד.

27. פרויס, עמ' 96-97.

28. קצנלסון, התלמוד וחכמת הרפואה, עמ' 46.

29. לוינגר, הסרעפת והלבלב בספרות היהודית, קורות 5: 103-108, 1970.

ג. מבחינה פתולוגית מצטמצם הדיון בתלמוד עצמו סביב שני מצבים: הקטנת הכבד ומציאת טפילים בכבד.

1. הדיון העיקרי בתלמוד הוא ביחס ל"ניטל הכבד". במשנה חוליין נאמר:⁷
"ואלו טריפות בבהמה ... ניטל הכבד ולא נשתייר הימנו כלום".
ולעומת זאת³⁰:

"ואילו כשרות בבהמה ... ניטלה הכבד ונשתייר הימנו כזית".

קרוב לודאי שאין הכוונה בדיון זה לכריתת כבד נסיונית או רפואית, כי לא ייתכן שבהמה תעמוד בניתוח קשה כל-כך בהתחשב במצב הרפואה בזמן ההוא. לדעתי, המונח "ניטל" מכוון למצב, שאותו איבר לא נמצא בגוף מסיבה כלשהי. ואכן, מבחינה לשונית קיים המובן "חסר" למלה "ניטל"³¹.

הסיבה השכיחה ביותר ל"נטילת" כבד היא חבלה. סיבה נוספת יכולה להיות שחמת הכבד — בעיקר postnecrotic cirrhosis — שגורמת להקטנה ניכרת של הכבד, אם כי לא גורמת להיעלמותו המוחלטת.

ייתכן גם מצב מולד בו קיים חוסר מוחלט של הכבד — agenesis — או היפופלזיה קשה. מצב כזה מוצאים לעתים נדירות בעגלים, צאן וחזירים, במקרים של עיוותים קשים ונרחבים³². ואכן מצינו דיון בין הפוסקים במקרה שהבהמה נבראה חסרת כבד מלידה — אם כשרה היא או לא³³.

כאמור לעיל, הבינו חכמי התלמוד שיש לכבד כושר רגנרציה רב, ולכן קבעו שאם נשאר חלק מהכבד — הבהמה כשרה. יתירה מזאת, חכמי התלמוד ייחסו חשיבות גם לערך הכמותי ברפואה, בניגוד לרופאים הקדמונים, שכרובם התחשבו רק בערך האיכותי. כאן קבעו חכמי המשנה³⁰, שכמות רקמת הכבד המסוגלת לשמור על תפקודיו היא "כזית".

יש לציין שבתוספתא⁴ הנוסחה היא "כדי להעלות ארוכה". דבר זה נראה נכון יותר מבחינה רפואית — אם כי מוגדר פחות — מכיוון שקשה לקבוע שעור מדויק וחד-משמעי למצב שמשתנה בהתאם לגודל הבהמה, סוג הפגיעה וכדומה. עובדה זו הובחנה גם ע"י הראשונים³⁴, אשר פסקו שהשעור משתנה לפי גודלו של בעל-החיים.

2. והנה בנוסף להיבט הכמותי — כזית או כדי להעלות ארוכה — התייחסו חכמי התלמוד גם להיבט האיכותי של שעור זה.

30. משנה חוליין, ג, ב.

31. ח.י. קאסווסקי, אוצר לשון התלמוד, ע' נטל (א).

32. Niebrle & Cohrs, Pathological Anatomy of Domestic Animals, p. 473

33. ראה: דרכי תשובה, סי' מא סק"א. ומה שהעיר הבית יוסף "דא"א לכע"ח להבראות חסר כבד" — נראה שכוונתו שלא יכול לחיות במצב כזה.

34. רשב"א, תורת הבית, בית שני, סי' ששל; המאירי, בית הבחירה לחוליין, מו, א.

בעולם הקדמון היתה סברה, שלחלקי כבד מסויימים יש חשיבות חיונית ותפקודית גדולה יותר לעומת יתר חלקי הכבד. וכך נאמר בתלמוד³⁵:
"כזית שאמרו — במקום מרה, רב אדא בר אהבה אמר במקום שהיא חיה. אמר קב פפא, הלכך בעינן כזית במקום מרה דבעינן כזית במקום שהיא חיה".

"במקום מרה" הוא אזור הגומץ (fossa), שבו מונח כיס המרה;
"במקום שהיא חיה" — בהגדרת מקום זה ישנם כמה פירושים. רש"י מבאר
כך:

במקום שהיא חיה — שהכבד חיה משם, דהיינו במקום תלייתה שהוא מעורה דבוקה תחת הכליות, זה נראה לי. ומצאתי לשנא אחריתא, ביותרת הכבד ... הן הטרפשיין".

כלומר לפי הסבר הראשון הכוונה למיטבע הכלייתי (renal impression) ולפי ההסבר השני הכוונה לשטח העליון המונח מתחת לסרעפת. שני הפירושים מתכוונים לומר, שחיוניות הכבד היא במקום תלייתו. אך יש להעיר שמבחינה אנטומית לא ייתכן הפירוש הראשון ברש"י שהרי אין הכבד "דבוק תחת הכליות" אלא להיפך — הכליה הימנית מצויה מתחת לכבד. גם הרמב"ם³⁶ הבין באופן עקרוני כרש"י וכתב: "במקום שהיא תלויה בו". והנה השטח המדוייק של מיקום זה — אם הוא רק סמוך לתלייתו של הכבד או כנגד תלייתו בכל רוחבו של הכבד — נידון ע"י האחרונים³⁷.

ייתכן שהדעה השניה ברש"י (שזו גם כנראה כוונתו של הרמב"ם) נובעת מהאמונה בעולם הקדמון, שנקודת החיבור בין הכבד לסרעפת הוא המקום הקטלני ביותר בגוף. כך מספר הומרוס³⁸, שאודיסאוס "החכם באדם" תיכנן את הריגתו של ציקלופס הענק ע"י דקירת חרב באותו חלק מגופו "שהסרעפת אוחזת בכבד". גלינוס¹⁰ משבח השקפה זו וקובע: "בטחונו היה כה גדול, שפציעה במקום זה לא תאפשר המשך קיום החיים אפילו רגע אחד". יש לציין, שגם במקורותינו נחשבה פגיעה במקום זה לקטלנית במיוחד. על הפסוק³⁹ "ויכהו אבנר ... אל החומש" קובע התלמוד¹⁵:

"במקום שמרה וכבד תלויים בו".

אכן, כיום ידוע שמבחינה היסטולוגית ותפקודית כאחת — אין כל הבדלים בין

35. חולים, מו, א.

36. רמב"ם, שחיטה, ח, כא.

37. ראה: גליון רע"א, יו"ד, ס"י מא; חזו"א, יו"ד, ס"י ד, אות טו.

38. Homer, Odyssey, IX, 299-305.

39. שמואל ב', ב, כג. והנה לפי פירוש חז"ל הכה אבנר את עשהאל בצד ימין, לעומת זאת מסביר הרלב"ג, שם, שהכהו הכנגד הלב, היינו בצד שמאל. וראה עוד: ליבוביץ, מחניים, שם.

תאי הכבד השונים, וכושר הרגנרציה איננו תלוי במיקום השיור אלא בכמותו, ובגורמים אחרים כגון פעילות התהליך, אספקת הדם, וכדומה.

3. באותו עניין יש לציין את דברי הרמב"ם³⁶ הקובע:

"ניטל ממנה מקום שהיא תלויה בו ומקום מרה, אע"פ שהשאר קיים כמו שהוא — טריפה".

משפט זה מוכיח, שהרמב"ם ייחס לשני מקומות אלו חשיבות גדולה אף יותר ממה שייחסו להם חכמי התלמוד. לפי דעתו, גם אם כל הכבד נשמר שלם וחסרים ממנו רק שני חלקים קטנים אלו — המצב הוא קטלני, ואין הבהמה יכולה להמשיך לחיות עוד.

דבר זה מתמיה הן מבחינה רפואית והן מבחינה הלכתית. כאמור לעיל, אין לפי הרפואה המודרנית חשיבות יתרה לאזורים אלו של הכבד. אכן, לא ברור מהו המקור ההלכתי שעליו הסתמך הרמב"ם בקובעו דין זה. ואמנם בין הפוסקים⁴⁰ יש שפקפקו בנכונות ההלכה כפי שניסחה הרמב"ם.

4. הפתולוגיה האחרת שנידונה בתלמוד היא נוכחות טפילים בכבד. וכך נאמר במסכת חולין⁴¹:

"התליע כבד שלה, זה היה מעשה ועלו עליה בני עסיא שלש רגלים ליבנה, לרגל שלישי התירוה להם".

כלומר, בעיר עסיא נתגלה כבד נגוע בתולעים ושלוש פעמים בעת העליה לרגל חזרו על השאלה בפני הסנהדרין שישבה ביבנה בדינה של בהמה כזו, ולבסוף הוחלט שהבהמה כשרה. קצנלסון⁴² קובע, שפגיעה טפילית בכבד היא קטלנית, ולדעתו ידעו על כך חכמי התלמוד, אך "יכול להיות, שחכמי יבנה מצאו לנכון להקל בזה משום הפסד מרובה ומשום שהתורה חסה על ממונם של ישראל. כנראה היתה מאכולת זו מכת מדינה בעסיא, לפיכך שקדו לעלות שלש פעמים ליבנה".

לדעתי, שגה בזה קצנלסון. אילו היה הדבר ברור לחכמי יבנה, שטפילים אלו ממיתים את הבהמה, לא היו מתירים אותה, שהדי לא נמקו את ההיתר משום הפסד מרובה ובדיעבד. ולכן יש לדעתי לבאר את המאורע הזה בדרך הבאה:

הפגיעה הטפילית המיוחדת לכבד היא Haptic Distomiasis, הנגרמת על-ידי Fasciola Hepatica או Dicrocoelium Dentriticum. הפגיעה היא ברקמת הכבד ובחסימת דרכי המרה. מבחינת הפרוגנוזה — בכָּקָר אין בדרך-כלל כל תסמינים גם שההדבקה היא נרחבת וקשה, אם כי זה מעודד זיהום משני על-ידי סלמונלה. לעומת זאת בצאן הפגיעה היא קשה וגורמת למחלה מתישה, חוסר-דם,

40. ראה: לח"מ, שחיטה, ח, כא; דרכי תשובה, סי' מא, סקי"ג; חזו"א, שם.

41. חולין מח, א.

42. קצנלסון, שם, עמ' 163-164.

43. Niebrle & Cohrs, pp. 538-554.

בצקות כלליות ומוות⁴³. לאור האמור קיימים הבדלים פרוגנוסטיים ניכרים בין בעלי-החיים השונים, וכדי לקבוע את מידת הקטלניות של ההדבקה בעסיה נאלצו חכמי יבנה לדחות את הכרעתם לתקופת נסיון של שנה, כדי לקבל מידע על המהלך הטבעי של הפגיעה. ייתכן שההדבקה שם היתה בקָר, ולכן החליטו בצדק שהמצב לא קטלני והבהמה כשרה.

5. יש לציין, שפוסקים מתקופות מאוחרות יותר קבעו מצבים שונים שבהם הדבקה טפילית של הכבד אכן קטלנית והבהמה טריפה. לדוגמא: אם הפגיעה היא בדרכי המרה — הבהמה טריפה, בעוד שפגיעה ברקמת הכבד נחשבת לבלתי מסוכנת⁴⁴; הדבקה מסיבית על-ידי נמק של הכבד ("חסר מהכבד עקב תולעים") — הבהמה טריפה⁴⁵. עובדות אלו מתבארות ע"י העובדה שלא כל הדבקה טפילית של הכבד בבהמה היא distomiasis hepatic ויכולה להיות הדבקה ע"י טפילים אחרים (כגון לישמניאזיס, אכינוקוזיס, ציסטיצוקוזיס, ועוד).

6. בספרות ההלכתית שלאחר תקופת התלמוד מוצאים אנו תיאורים פתולוגיים נוספים. המינוח ההלכתי אינו ניתן לזיהוי מוחלט עקב חוסר תיאור קליני ופתולוגי מפורט, ולכן ניתן רק לציין השערות ביחס למונחים ותיאורים אלו. — "יבש הכבד עד שנפרך בצפורן"⁴⁶ — יתכן שמדובר בשחמת הכבד או במצבים ניווניים שונים:

— "נמוק הכבד, דהיינו שדם יוצא מבשר הכבד"⁴⁷ — יתכן שמדובר בנמק נרחב, או hemorrhagic necrotic hepatitis⁴⁸.
— "נתקשה הכבד כאבן"⁴⁷ — יתכן שמדובר בשחמת מתקדמת או בתהליך גידולי.

— "נמצא בכבד בועות (וטינרי) ומלאה מוגלה"⁴⁹ — [בועות הן גידולים רכים המכילים נוזל וטינרי הם גידולים קשים כאבן ויבשים] — יתכן שמדובר ב — echinococcal cyst or amebic cyst או אולי ב־cystic liver שבו ישנן שלפוחיות-מרה בכבד⁵⁰.

44. כסף משנה, שחיטה, ו, ט.

45. ראה: דרכי תשובה, סי' מא, סקמ"א-מ"ד. וראה עוד בדין תולעים בכבד בשו"מ חת"ס, חיו"ד, סי' מד, ושו"ת מהדו"ק, ח"ב, סי' מה.

46. שו"ע, יו"ד, מא, ג. והנה מקור דין זה בשרא"ש בשם הבה"ג וש"פ, שלמדנו זאת ע"י דמוי המצב לריאה שיבשה. וקצת קשה, דהא אין מדמין טריפה לטריפה ואין מוסיפים על הטריפות.

47. רמ"א, יו"ד, מא, ג.

48. ראה: Niebrle & Cohrs, p. 491.

49. דרכי תשובה, סי' מא, סקל"ג. וכן בחזו"א, שם, שכתב: "והנה מצוי אבעבועות מלא מוגלא בכבד ונהיגין להכשיר, אע"ג שהן במקום מרה ובמקום חיותא". וראה עוד בשו"ת אגרות משה, חיו"ד, ח"א, סי' יח.

50. Niebrle & Cohrs, p. 473; לוינגר, מזון כשר מן החי, עמ' 350.

— "נשתנה צבע הכבד" ⁵¹ — מצבי פיגמנטציה בכבד. כוללים: המוסידרוזיס, מלנוזיס; שחמת מרתית.

— "כבד גס ונפוח" ⁵² — מדובר בשריעות הכבד (Hepatomegaly) מסיבות שונות.

— "נמצאו שני כבדים" ⁵³ — בכלבים, בגמלים ובחזירים ישנה חלוקה קבועה של הכבד לשתי אונות נפרדות ע"י רקמת חבור ⁵⁴. תוארו גם מצבים של הכפלת הכבד בכלב ובחזיר, כשהכבד הנוסף תמיד יותר קטן וללא כיס מרה ⁵⁰. באדם, באופן נדיר, יכול להיות מצב של אונה נוספת עם עורק, וריד שערי, וריד כבדי וצנור מרה — נפרדים ⁵⁴. אכן, לא מצאתי בספרות הוטרינרית תאור של מספר כבדים בבעלי-חיים הכשרים לאכילה.

7. ביחס לפתולוגיה של הסרעפת (טרפש הכבד) לא מצינו כל דיונים בתלמוד וברמב"ם. אכן מקצת הראשונים דנו בענין נקב בטרפש ⁵⁵, והאחרונים ⁵⁶ דנו באנומליות אחדות.

לסיכום — חכמי התלמוד הכירו והבינו את החשיבות החיונית של הכבד לקיום החיים, וגם ידעו על כושר הרגנרציה שלו. מאידך, ייחסו חשיבות מיוחדת לחלקים מסויימים של הכבד — דבר שלא ידוע מהרפואה המדורנית.

מבחינה פתולוגית נידונו בתלמוד מצבי הקטנה של הכבד והדבקה טפילית. בספרות ההלכתית המאוחרת יותר מוצאים אנו רמזים לפתולוגיות נוספות בכבד: אנומליות, שחמת, תהליכים גידוליים (?), מצבי פיגמנטציה, שלפוחיות ומורסות והגדלת הכבד.

51. דרכי תשובה, סי' מא, סקל"ה וסקל"ח.

52. דרכי תשובה, סי' מא, סקל"ח — עיי"ש באריכות מחלוקת האחרונים אם כשרה או טריפה, וראה בשו"ת אמרי יושר, ח"א, סי' יב, שדן במצב של הגדלת כבד ומים בחלל הגוף, היינו מיימת (ascites).

53. שו"ע יו"ד, מא, י. וראה בשו"ת נובי"ק, חיו"ד, סוסי' ה, שלדעתו הוא מחלוקת בין הרשב"א לרמב"ם אי כשרה או טריפה.

54. Sherlock, Diseases of the Liver, p. 4.

55. נפסק כדבריהם בשו"ע יו"ד, מא, ח"ט, בדין נקב מפולש בטרפש הכבד מצד הכבד — טריפה, וכן אם נמצא מחט בטרפש — ספק טריפה. ויש להעיר שטריפה זו לא מוזכרת כלל בש"ס. וראה בדרכי תשובה, מא, סקס"ו, ובאריכות באנציקלופדיה תלמודית, שם, אות ד.

56. חסר מתולדה — דרכי תשובה, מא, סקנ"ח; נקב מלידה — שם; נמצאו ב' טרפשין — שם, סקפ"ד. וראה בכל אלו באנציקלופדיה תלמודית, שם, אות ד.